

ქართული ტერმინი „ჯვარი“ კავკასიის ენებში –
ონომასტიკური და ლინგვოკულტუროლოგიური ასპექტები
The Georgian Term “Jvari” (Cross) in the Languages of
the Caucasus
Onomastic and Linguocultural Aspects

ცირა ბარამიძე
Tsira Baramidze

ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტაჲ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: ქართული, ტერმინი, „ჯვარი“, კავკასიის ენები,
ონომასტიკა

Keywords: Georgian, term, “jvari”, Caucasian languages, onomastics.

¹ ნაშრომი მომზადებულია შოთა ჯუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროექტის (CS-I-21-158) „ქართული მატერიალური და სულიერი კულტურა ჩხდილოეთ კავკასიაში“ ფარგლებში

მოხსენებაში გაანალიზებულია ქართული ტერმინი „ჯვარი“ კავკასიის ენდოგენური და ეგზოგენური ენების ლექსიკაში, როგორც ქართული ენიდან ნასესხობა, რომელმაც ფართო გავრცელება ჰპოვა კავკასიის ენების ონომასტიკაში. ტერმინმა „ჯვარი“ ქართულიდან (მაგალითად, დვალური ქართულიდან) ოსურში სესხების შემდეგ მიიღო უფრო ფართო მნიშვნელობა, შეიცავს რამდენიმე სემას; ვ. მილერის აზრით, ოსური **ძუარ-ი** (< ძვ.ქართ. ჯუარ-ი) ხანდახან არის ძველი სამლოცველო ან ეკლესია, რომელიც დროთა განმავლობაში წარმართულ ადგილად იქცა, ხანდახან - მთის ქვაბული, ტვერი, ხე, ქვა, მაგრამ განსაკუთრებული დიდება ჰქონდა ქრისტიანულ ეკლესიას, მის ნანგრევებს (ყველაზე სახელოვანი ძუარებია რეკომი და მიქალიგაბრიტა მდინარე წეი-დონის ველზე. ოსეთ-ყაბარდოს საზღვარზე თათარ-ტუპის მთაზე მდგარა „**ძუარი**“, ასევე აული გალიათის სასაფლაოზე - ქვის ეკლესია საცხოვრებელი კელიებით, სახელით „**შვიდი ძუარი**“...

ტერმინი ჯვარი შესულია ქართულიდან კავკასიის ყველა ენაში (ჩერქ. ჯორ, ყაბარდ. ზორ/ჟორ ბალყ. ზორ, აფხაზ. (აფსუათა ენაში) აძარ-ჯუარ, ინგუშ. ძხარგ და სხვა). ტერმინი „ჯვარი“ დასახელებულ ენებში იღებს რამდენიმე ძირითად მნიშვნელობას, ქმნის სემანტიკურ ველებს; ყველა დიფერენცირებული მნიშვნელობისათვის ამოსავალია დომინანტური მნიშვნელობა „ჯვარი“. ტერმინის ამა თუ იმ სახით ფართო გავრცელება დაკავშირებულია ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებასა და ფუნქციონირებასთან ჩრდილოეთ კავკასიაში. მოხსენებაში გაანალიზებულია ტერმინ „ჯვარის“ ექსტრა-ლინგვისტური და ლინგვოკულტუროლოგიური ასპექტები ლინგვისტურ ასპექტებთან ერთად; გაანალიზებულია „ჯვართან“ დაკავშირებული ონომასტიკური მასალა, რომელიც გვიჩვენებს სახელდების პრინციპებს და ამ პრინციპების მახასიათებლებს, რომლებითაც იყო მოტივირებული ესა თუ ის რთულფუძიანი, კომპოზიტური სახელდება „ჯვართან“ დაკავშირებით, მაგალითად, მცხეთაში), **იუსძუარ-ი** (ეკლესიის სახელი სოფ. გალიათში, ოსეთი), ციხე **ცეცხლისჯვარი** (არის ჯვრის უღელტეხილზე), **ჯვართყელ-ი** (ჯვრის უღელტეხილი), **ლაშარისჯვარ-ი** (ტოპ.), **დათვისჯვარ-ი** (ტოპ.), **ჯვარპატიოსანი** (ეკლესია სოფ. თელოვანში, **ვაშლიჯვარ-ი** (ტოპ.)... **ჯვარის მამა** (ეკლესია ძველ თბილისში), **ცხრაჯვარი** (ეკლესია იმერეთისა და რაჭის საზღვარზე, ნაქერალას უღელტეხილთან),

ჯვარისძალ-ი (გურიაში მასთან დაკავშირებულია წარმოდგენები ცეცხლის ალზე, რომელიც ხეზე ჯდება ციდან ჩამოსვლის შემდეგ, გადატანით ითქმის გამორჩეულ მამაკაცზეც) **ნალენჯიხა ჯვარ-ი, მამკოდა ჯვარ-ი, ხორგა-ჯვარ-ი** (ტოპ., ელ. ქვესადგური), **ვაკი-ჯვარ-ი** (ტოპ. სოფ. გურიაში), **თავვაკიჯვარ-ი** (იქვე, სოფ. ვაკისჯვრის ბოლოს, სადაც **ჯვართამაღლების** ეკლესიაა).

ჯვარ-ი „ქრისტიანული კულტის სიმბოლო“ (ქეგლ VIII: 1580), ჯვარი „ესე არს ძელი გარდაჭდობილი სასიკვდილოთა კაცთა დასამსჭვალავად“ (საბა 1993: 464), ჯვარი (მეგრ.) „ჯვარი“ (ყიფშიძე 1914: 412); **ჯ ა რ** (სვან.) „ჯვარი“ (თოფურია 2000: 889) ფორმებიდან მომდინარეობს აფხაზური ა-ჯარ „ჯვარი“ (უსლარი 1887: 133); პ. უსლარი მიუთითებს, რომ აფხაზურში სიტყვა ნასესხებია ქართულიდან (იქვე); ა-ჯარსახ~ „ჯვრის სახე“ (ჯანაშია 1954: 447); კომპოზიტი (ორივე ინგრედიენტი) აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1999: 25). შდრ. ჯვარსახე (მეგრ.) „პირჯვარი, პირჯვრის გადასახვა“ (ქობაღია 2010: 738); ჯვარი შესულია აბაზურში: **ჯ არ** „ჯვარი“ (აბრლ 1967: 210), ადიღურში ჯორ, ყაბარდოულში ჟორ სახით (შაგიროვი 1989: 139).

კომპოზიტურ ტოპონიმებში ფუძეთა შორის დამყარებული უნდა იყოს ლოგიკურ-აზრობრივი კავშირი: როდესაც რთული ტოპონიმის ერთ-ერთ ფუძედ რეალურად არსებული ფიზიკურ-გეოგრაფიული ობიექტი გვაქვს, მეორე ფუძე მას მატერიალურად და შინაარსობრივად უნდა შეესატყვისებოდეს, მაგრამ იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როცა ფუძეთა ურთიერთშეთანხმება (აზრობრივი თანხედომა) დარღვეულია, მაგალითად, **მჭადი-ჯვარ-ი, ვაშლიჯვარ-ი...** ეს უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ამ და მათ მსგავს არალოგიკურ ტოპონიმებს მნიშვნელოვანი ცვლილებები განუცდიათ და რომ მათი თავდაპირველი სახის აღდგენა, ან ალოგიკურობის გამომწვევი მიზეზების დადგენა ძნელდება.

The report analyzes the Georgian term “jvari” (cross) in the lexicon of the endogenous and exogenous languages of the Caucasus, as a loan from the Georgian language, which has found wide distribution in the onomastics of the languages of the Caucasus. The term “jvari” from Geor-

gian (for example, from Dvaluri Georgian) has acquired a wider meaning in Ossetian, it contains several senses; According to V. Miller, Ossetian *zuar-i* (< Old Georg. *žuar-i*) is sometimes an old chapel or church, which over time became a pagan place, sometimes - a mountain cavern, wood, tree, stone, but the Christian church had a special glory, its ruins (the most famous Dzuars are Rekom and Mikaligabrita in the valley of the Tsei-Don River. "*zuar-i*" standing on Tatar-Tup mountain on the border of Ossetia-Kabard, as well as a stone church with residential cells, named "*švidi zuar-i*" in the Aul at Galiati cemetery...

The term "jvari" has been introduced from Georgian into all languages of the Caucasus (in Circassian - *žor*, Kabard. *zor/ žor*, Balq. *zor*, Abkhaz. (in the language of the Apsua) *ažar-žuar*, Ingush - *žxarg* and others). The term "jvari" in the named languages acquires several basic meanings, creates semantic fields; the starting point for all differentiated meanings is the dominant meaning "cross". The widespread distribution of the term in one way or another is connected with the spread and functioning of the Christian religion in the North Caucasus. The report analyzes the extralinguistic and linguocultural aspects of the term "cross" along with the linguistic aspects; the onomastic material related to the term "jvari" is analyzed, which shows the principles of naming and the characteristics of these principles, which motivated this or that complex, composite names related to "jvari", for example, in Mtskheta), *Yusžuari* (the name of a church in the village of Galiat, Ossetia), the fortress of *cecxlisžuar-i* (is at Jvari Pass), *žuartxel-i* (Jvari Pass), *Lasharisžvar-i* (top.), *Davitsžvari* (top.), *žvarpatiosa-i* (church in Telovani Village), *Vashlišžvari* (top.)... *žvarismama* (church in old Tbilisi), *cxražvar-i* (church on the border of Imereti and Racha, near the Nakerala Pass), *žvarisžal-i* (in Guria, associated with it are representations of a flame that sits on a tree after coming down from the sky, and also refers to an outstanding man) *čalenžixa žvar-i*, *Mamkoda žvar-i*, *Xorga-žvar-i* (top. Top village in Guria), *Tavvakižvar-i* (nearby, at the end of *Vakisžvari* village, where there is a church of the Exaltation of the Cross - *žvarta-mayleba*).

Cross - "a symbol of the Christian cult" (Explanatory dictionary of the Georgian language, VIII: 1580), *žuari* "this is a stake for the death of dead men" (Saba 1993: 464), *žvari* (Mgr.) "cross" (Kipshidze 1914: 412); Abkha-

zian *a-žar* “cross” comes from the forms *žar* (Svan.) “cross” (Topuria 2000: 889); P. Uslar points out that the word in Abkhazian is borrowed from Georgian; *A-žarsax̃a* “face of the cross” (Janashia 1954: 447); Abkhazian composite (both parts) entered from Georgian (Lomtadze 1999: 25). cf. *žvarsaxe* (Mgr.) “cross-section” (Kobalia 2010: 738); the cross is included in Abazian: *žar* “cross” (Abul 1967: 210), in Adyg. it is a mule, in Kabard. it is in the form of a *žor* (Shagirov 1989: 139).

In composite toponyms, a logical-conceptual connection must be established between the bases: when one of the bases of a complex toponym is an actual physical-geographical object, the second base must correspond to it materially and in terms of content, but there is rarely a case when the mutual agreement (conceptual agreement) of the bases is violated, for example, *Mčadi-žvar-i*, *Vaš ližvari...* This should indicate that these and similar illogical toponyms have experienced significant changes and that it becomes difficult to restore their original form, or to determine the causes of illogicality.